

K teórii tvorby učebníc cudzích jazykov

Doc. PhDr. EVA TANDLICOVÁ, CSc.,
filozofická fakulta Univerzity Komenského,
Bratislava

Zefektívňovanie vyučovacieho procesu je neustále v popredí snahy o modernizáciu cudzojazyčného vyučovania. Mnohé diskusie v tomto smere dokumentujú skutočnosť, že to nie je jednoduchý a jednorázový proces. Zasahuje naše školstvo vo vyučovaní cudzích jazykov od základnej až po strednú školu. Zamyšľame sa nad tým, ako najdôslednejšie zabezpečiť nadväznosť a gradáciu výučby na všetkých typoch škôl — horizontálne i vertikálne. Snažíme sa o to, aby po skončení výučby cudzích jazykov bol žiak schopný sa nielen dorozumieť v danom jazyku, ale využívať poznatky z tohto jazyka pre svoje ďalšie permanentné vzdelávanie a rozširovanie vedomostí z hľadiska profesionálneho i záujmového.

Tieto požiadavky sa snažíme rešpektovať i pri tvorbe učebníc cudzích jazykov — konkrétnejšie jazyka anglického so zreteľom na vzťah: učebnica — text, text a mimotextové zložky, funkcie a úloha učebnice cudzích jazykov.

Základným učebným materiálom je učebnica. Text ako učebný materiál v cudzojazyčnom vyučovaní je jednou z hlavných súčastí, základom učebnice cudzieho jazyka. Text a mimotextové zložky (cvičenia, slovná zásoba, doplnkový materiál) integrujú didakticko—psychologické požiadavky, základy lingvistické a čiastočne i literárne a predovšetkým krajinovedné. Vychádzajúc z osnov má tvorba učebnice rešpektovať základné východisko, podľa ktorého „učebnica je konečným projektom realizácie obsahu...“ (Zujev 1986, s. 56.) V cudzojazyčnom vyučovaní to znamená, že učebnica, napríklad anglického jazyka, ako každá moderná cudzojazyčná učebnica, by mala rešpektovať komunikatívne zacielenia výučby so zreteľom na vek žiaka, jeho materinský jazyk, záujmy a predchádzajúcu skúsenosť, či potreby ďalšieho vzdelávania. Je to požiadavka súčasného vyučovania anglického jazyka, ktorú rešpektujú aj učebnice pre základnú a strednú školu.

Aká je teda úloha učebnice vo vyučovacom procese cudzieho jazyka? Učebnica cudzieho jazyka by mala svojim obsahom podporovať priebeh a zefektívňovanie vyučovacieho procesu v oblasti cudzojazyčného vyučovania

v tom zmysle, aby „subjektívne faktory učebného procesu vystupovali vo vzájomnej súčinnosti ako dynamický systém, v ktorom učiteľ plní úlohy riadiacej zložky, kým žiak v ňom vystupuje v úlohe zložky riadenej. Program ich činnosti je vymedzený.

- a) cieľom výchovy a vzdelávania;
- b) úlohami sledovanými v jednotlivých učebných predmetoch;
- c) obsahom vyučovania;
- d) dosiahnutým stupňom intelektuálneho a celkového psychického rozvoje žiakov.“ (Stračár 1977, s. 38.)

Plnenie tohto programu i cieľov výučby vo vyučovacom procese sa deje v rámci neustálej vzájomnej interakcie medzi učiteľom a žiakom, pričom v rámci spätnej väzby sa zabezpečuje nepretržitý sled spätnej informácie pre učiteľa i žiaka v tom, ako sa proces učenia sa a osvojovania cudzieho jazyka interpretuje do „spresnených obrazů osvojených vedomostí, dovedností, návykú a spôsobů činnosti“. (Linhart 1986, s. 18.)

To znamená, že učiteľ sleduje, ako je žiak v nových situáciách, ktoré poskytuje učebnica, schopný tvorivo uplatniť osvojené vedomosti, zručnosti, či návyky. Učebnica cudzieho jazyka by mala ako prostriedok interakcie medzi učiteľom a žiakom vo vyučovacom procese „podávať systematizované učivo daného predmetu pre jednu triedu, systematizované podľa osnov pre daný predmet“. (Průcha 1985, s. 42), ale aj vykladať „predmetový obsah vzdelávania a určujúce druhy činnosti vymedzené učebnými osnovami k povinnému osvojeniu žiakmi so zreteľom na ich vekové a iné zvláštnosti“ (Průcha, 1985, s. 43). V cudzojazyčnom vzdelávaní ide najmä o to, aby učebnica a jej textové i mimotextové zložky prekladali obsah vzdelávania v cudzom jazyku a prostredníctvom neho podnecovali rozvíjanie rečových zručností žiakov v ich integrite so zreteľom na stupeň pokročilosti v ovládaní cudzieho jazyka. Zároveň je učebnica knihou, ktorej materiál podporuje samostatnú tvorivú činnosť žiakov so zreteľom na plnenie komunikatívneho cieľa výučby a to najmä v tom zmysle, že nebude predkladať učivo ako učebný celok v jednotlivých lekciami, ale ako systém ktorý sa neustále rozvíja prostredníctvom svojich častí a so zreteľom na prv získané poznatky žiaka v cudzom jazyku, v iných predmetoch a jeho životnej skúsenosti.

Tvorivá činnosť, či tvorivosť je v súčasnosti často diskutovaný pojem v súvislosti s prácou žiakov vo vyučovacom procese. Tvorivé myslenie je súčasťou schopnosti tvorivosti, čiže tvorivosť sa okrem tvorivého myslenia môže prejavovať aj v iných oblastiach napríklad pri situačnom objavení sa novej situácie, resp. na úrovni predstáv, názorných obrazov a. i. (Durič 1985, s. 117).

Pojem tvorivosti sa však v psychológii nechápe jednotne, avšak ako uvádza Durič: „Tvorivosť je nevyhnutnou črtou každého jedinca v pracovnom procese a všetko, čo sa vymkne z hraníc rutiny, bezmyšlienkového stereotypu a obsahuje čo len kvapku nového, je výsledkom tvorivosti ľudí“ (Durič 1985, s. 181).

U žiakov na vyučovacom procese nám ide o to, aby sa tvorivosť v nich podnecovala a rozvíjala, a to prostredníctvom zvyšovania náročnosti úloh, problémových situácií so zreteľom na vzdelanostne intelektovú úroveň žiakov.

Vo vyučovaní a učení sa cudzieho jazyka vystupujú do popredia v zmysle interakcie učiteľa a žiaka takéto otázky: Nakoľko a do akej miery práca a riadiaca činnosť učiteľa podnecuje tvorivosť žiakov a ich aktivitu? Do akej miery túto úlohu plní učebnica svojou štruktúrou, funkciou i obsahom ; či poskytuje dostatok materiálu pre vyučovanie, ale najmä pre samostatnú, tvorivú prácu žiaka? Ide najmä o to, aby rešpektovala požiadavky psychológie vo vzťahu k rozvíjaniu tvorivosti v tom zmysle, aby žiak bol schopný predchádzajúce vedomosti, zručnosti a návyky, i poznatky z iných predmetov aktívne a tvorivo uplatňovať v novej komunikatívnej situácii, aby vedel riešiť problémové úlohy, transferovať svoju znalosť jazyka do kvalitatívne nových podmienok učebnej či životnej situácie.

Nakoľko sa jazyk rozvíja v sociálnom kontexte a prostredníctvom neho funguje ako nositeľ informácie, mali by texty v učebnici

- a) prinášať podnety pre rozvoj emócií a intelektu;
- b) poskytovať študentom príležitosť pre komunikáciu;
- c) umožniť študentom kombinovať súčasné poznatky z predchádzajúcimi a prognózovať vývoj;
- d) podnecovať u študentov samostatné rozhodovanie a riešenie úloh.

V tejto súvislosti je snáď vhodné upriamiť čitateľovu pozornosť na funkcie učebnice, ktorých vymedzením je treba sa zaoberať pred spracovaním učebnice ako celku i jednotlivých jej častí, a teda textu predovšetkým ako základného učebnicového materiálu.

V pedagogickej literatúre pri stanovení funkcií učebnice ktoréhokoľvek predmetu vyčleňujú sa najčastejšie tieto funkcie:

- a) informačná;
- b) motivačná a stimulačná;
- c) usmerňujúca;
- d) racionalizačná;
- e) interpretačná,

pričom sa zdôrazňuje, že prvé tri funkcie usmerňujú činnosť žiakov a ďalšie dve činnosť učiteľa. (Zujev, 1986, s. 64).

I keď sa názory vedcov na funkcie učebníc rôznia, v jednom sa zhodujú, a to je podstatné: „... učebnica sa musí tvoriť ako nástroj učebného procesu a musí mať presne vymedzené kvality, vlastnosti, ktoré pomáhajú žiakom čo najlepšie si osvojiť obsah vzdelávania.“ (Zujev 1986, s. 64.)

Vzhľadom na to, a práve na posledné slová Zujeva, si uvedomujeme špecifiku učebnice cudzieho jazyka, a preto by sme chceli vymedziť, či vlastne zdôrazniť tie funkcie, ktoré vystihujú charakteristiku tohto predmetu pri rešpektovaní požiadaviek komunikatívneho cieľa výučby v jej textových i mimotextových zložkách.

1. **Informačná funkcia** — základný zdroj informácií o jazyku a reáliách príslušnej jazykovej oblasti.
2. **Stimulačná a rozvíjajúca funkcia** — rozvíja aktivitu a tvorivosť žiaka.
3. **Kontrólna funkcia** — poskytuje materiál na kontrolu receptívneho i produktívneho osvojenia anglického jazyka, a to z hľadiska učiteľa i sebakontroly žiaka.

4. **Integračná funkcia** — prostredníctvom svojej štruktúry podnecuje využívanie, integrovanie poznatkov žiakov z iných predmetov v cudzom jazyku.

5. **Výchovno—motivačná** — predovšetkým prostredníctvom zaujímavých textov pomáha formovať osobnosť žiaka so zreteľom na svetonázorové a morálne kvality.

K jednotlivým funkciám učebnice podrobnejšie i z hľadiska na tvorbu a postavenie cudzojazyčného textu v nej.

INFORMAČNÁ FUNKCIA UČEBNICE

Učebnica cudzieho jazyka má vo vyučovacom procese špecifickú úlohu. Je súčasťou celého systému didaktických prostriedkov a spolu s nimi podporuje a usmerňuje komplexný prístup k výučbe cudzieho jazyka.

Učebnica cudzieho jazyka je základným zdrojom informácií o jazyku a reáliách príslušnej jazykovej oblasti, avšak z hľadiska konfrontačného prístupu k výučbe i o reáliách rodnej vlasti, ktoré sa prostredníctvom cudzieho jazyka dostávajú do povedomia cudzinca.

Vychádzajúc zo záverov XVII. zjazdu KSČ ako aj z dokumentov o ďalšom rozvoji československej výchovno-vzdelávacej sústavy musí učebnica rešpektovať v tomto smere „aktuálne otázky didaktického odôvodnenia obsahu vzdelávania“, t. j. konkrétneho minima poznatkov o jazyku, ktoré žiak potrebuje pre aktívnu komunikáciu, ale aj vymedzenie rozsahu historicko-geografických — kultúrnych a ekonomických poznatkov o krajine, ktorej jazyk sa učí. Pritom rozsah učiva v učebnici musí rešpektovať i požiadavku gradácie náročnosti didaktického spracovania primeraného žiakom a úroveň ovládania cudzieho jazyka, ktorým sa tento obsah interpretuje.

Osobitný dôraz pritom kladieme práve na posledne menovanú požiadavku, ktorou sa dokumentuje vysoká kvalita obsahu učiva, jeho vysoká lingvisticko-pedagogická hodnota.

Otázka výberu obsahu učebnice, ktorý sa má osvojiť so zreteľom na rozvíjanie a upevňovanie rečových zručností, v jednotlivých ročníkoch sa konkrétne rieši v učebných osnovách pre základné a stredné školy. Osnovy sú prostriedkom zakotvenia obsahu predmetu cudzí jazyk (anglický, nemecký, francúzsky). V nich sa spredmetňuje a konkretizuje obsah vzdelávania pre jednotlivé ročníky so zreteľom na dodržanie zodpovedajúceho minima lexikálno-gramatického učiva, reálií a literatúry i gradácie rozvíjania rečových zručností. Osnovy z tohto zreteľa usmerňujú celý vyučovací proces, pretože zakotvujú úlohu učiteľa i žiaka v tomto procese. Osnovy sú teda normatívnym dokumentom pre účastníkov komunikácie v rámci vyučovacieho procesu, ale aj pre tvorbu učebníc, a metodických príručiek i ostatného didaktického materiálu.

V súčasnej etape a so zreteľom na vyššie spomínané dokumenty osnovy by mali plne rešpektovať požiadavku komunikatívneho cieľa výučby a minima obsahu vzdelávania v cudzom jazyku do takej miery, aby realizácia tohto obsahu v učebniciach poskytla učiteľom a žiakom materiál pre efektívne plnenie tohto cieľa. Osnovy ako východisko pre prácu autorov učebníc vymedzujú zá-

kladné otázky vyučovania cudzieho jazyka, určujú presný rozsah učiva a informácií, ktoré sa potom konkretizujú v učebnici. Tým osnovy umožňujú autorovi dodržať proporčnosť vedomostí vo vzťahu k zručnostiam a návykom, ktoré sa formujú v jednotlivých ročníkoch počas štúdia. Vzhľadom na vytváranie celistvého pohľadu na svet i vzhľadom na to, že predmet cudzí jazyk je súčasťou celého výchovno-vzdelávacieho procesu v škole, učebnica musí rešpektovať i medzipredmetové vzťahy, t.j. exploatovať a podnecovať využívanie informácií i z iných predmetov. K tomu by mali dať východiskové impulzy aj osnovy pre cudzí jazyk.

Informačná funkcia učebnice je preto do značnej miery ovplyvňovaná dobrými, „vedecky odôvodnenými“ učebnými osnovami, ktoré sú zárukou nie kvantitatívne náročných, ale kvalitatívne hodnotných poznatkov a schopností žiakov.

STIMULAČNÁ A ROZVÍJAJÚCA FUNKCIA UČEBNICE

Domnievame sa, že informačná a stimulačná funkcia spolu súvisia. Množstvo a kvalita informácií prezentovaných v texte učebnice je v cudzom jazyku stimulátorom pre ďalšiu prácu s ním. Prostredníctvom verbálneho prezentovania obsahu stimuluje žiakov k spájaniu nových informácií s poznatkami nadobudnutými už prv, napomáha všestranný rozvoj žiaka. Teda v súlade s princípmi rozvíjajúceho vyučovania podnietiť nielen rozvoj vedomostí a zručností, ale aj rozvoj osobnosti žiaka v jeho komplexnosti.

Stimulujúca a rozvíjajúca funkcia učebnice cudzieho jazyka realizuje dominantne prostredníctvom textu, ktorého obsah i forma zodpovedajú veku žiakov, úrovni ich jazykových znalostí, poznania pri rešpektovaní didaktických zásad, ktoré úzko súvisia s vyučovacím procesom cudzieho jazyka, s jeho obsahom realizovaným v učebnici, ako aj s uplatňovaním zodpovedajúcich foriem a metód práce.

KONTRÓLNA FUNKCIA UČEBNICE

„Úlohou učebnice ako nositeľa presne stanoveného záväzného obsahu učiva je všemožne uľahčovať žiakovi osvojovanie a upevňovanie obsahu učiva, pomáhať mu pri samostatnom zaplňaní medzier vo vedomostiach a schopnostiach. Z toho vyplývajú také tradičné funkcie učebnice, ako funkcia upevňovania vedomostí a sebakontroly.“ (Zujev 1986, s. 70.)

V učebniciach cudzieho jazyka sa uvádzajú materiály na kontrolu receptívnych i produktívnych rečových zručností, ale aj jazykových prostriedkov a krajinovedných informácií.

Ktoré zložky učebnice túto funkciu zabezpečujú?

1. Opakovacie lekcie v cykloch po 6-tich lekciách so zameraním na priebežné opakovanie a upevňovanie učiva.
2. Cvičenia zamerané na samostatnú prácu žiakov provokujúce, apelujúce na prv osvojené vedomosti, zručnosti a návyky v rámci štvor-šesťdielného cyklu, čím podporujú požiadavku „zvýšiť“ úroveň schopností žiakov pracovať.

vať s učebnicou. (Zujev, 1986 s. 79.) Práca s knihou cudzieho jazyka je súčasťou poznávacích schopností žiakov, ale aj prostriedkom rozvíjania a upevňovania rečových zručností cudzieho jazyka.

3. Doplnkové čítanie zamerané na prácu so slovníkom — rozvíjajúce samostatnú a tvorivú aktivitu žiakov, pretože tu dochádza ku kombinácii učebného materiálu s „autentickým“ mimoučebnicovým materiálom, ktorý predpokladá už ovládanie určitých zručností a návykov.
4. Práca s neverbálnym materiálom učebnice — predovšetkým tvorivým spracovávaním obrazového materiálu, grafov a mapiek, ktoré dotvárajú text a jeho obsah.
5. V neposlednom rade samotné testy, ktoré systematicky preverujú ovládanie „teórie“ jazyka a jednotlivé zručnosti a zodpovedajú moderným požiadavkám preverovania a hodnotenia.

Didaktický test pre cudzí jazyk musí mať určité vlastnosti: validitu, reliabilitu, objektivitu, senzibilitu.

Z hľadiska moderného vyučovania cudzích jazykov má kontrola a hodnotenie špecifické vlastnosti v závislosti na jeho koncepcii, kde sa dôraz kladie predovšetkým na ovládanie zručností a návykov, t. j. hodnotia sa nielen vedomosti, ale aj schopnosti, formuje sa osobnosť žiaka.

Vzhľadom na to, že učebnica cudzieho jazyka je médiom komunikácie medzi učiteľom a žiakom i žiakmi navzájom je ona svojou kontrolnou funkciou aj prostriedkom hodnotenia učiteľovej práce na jednej strane a prostriedkom hodnotiacej činnosti žiaka, ktorá je zameraná na učiteľa a predmet na strane druhej.

INTEGRAČNÁ FUNKCIA UČEBNICE

V súčasnom období vzdelávania v cudzom jazyku nadobúda integračná funkcia učebnice veľmi dôležité miesto. Pomáha utvárať ucelený pohľad na poznatky, ktoré žiaci nadobúdajú z rozličných prameňov poznávania ako literatúra, rozhlas, televízia a iné.

Teoretici autori učebníc a metodici upozorňujú na to, že prudký rozvoj masovo-komunikačných prostriedkov a ich vplyv na prehlbovanie vedomostí a poznatkov mladej generácie vedie k tomu, že učebnica (a ani učebnica cudzieho jazyka) nemôže byť jediným zdrojom informácií pre žiaka. Je iba jedným, i keď špecifickým (so zreteľom na jej úlohu vo vyučovacom procese) zdrojom informácií a podnetov, pretože „obsahuje cieľavedomý výber toho, čo je podstatné; jej úlohou je poskytnúť ucelenú predstavbu o vyučovacom predmete...“ (Zujev 1986, s. 83) a podnietiť tak praktickú činnosť žiakov v ústnej a písomnej komunikácii.

Z hľadiska špecifiky cudzojazyčného vyučovania, kde dôraz je na zvládnutí zručností produktívnych a receptívnych poznatkov žiakov aj integračná funkcia učebnice má dať podnet pre využívanie a integrovanie poznatkov žiakov z iných predmetov v cudzom jazyku. Uplatňuje sa najmä pri osvojovaní krajineviedných informácií a konfrontačnom osvojovaní jazykového materiálu.

Na druhej strane sa prejavuje aj v tom, že spája učebnicový materiál s ďal-

ším obsahom zakódovaným v audiovizuálnych pomôckach, ktorých využívanie je neoddeliteľnou súčasťou efektívneho osvojovania cudzieho jazyka.

Treba zdôrazniť, že integračná funkcia učebnice je dominantná vo vzťahu k ostatným zdrojom poznávania a učebným predmetom. „Len ona je schopná zabezpečiť vnútorný vzájomný vzťah zložiek systému vyučovania toho — ktorého predmetu, pričom sa opiera o medzipredmetové vzťahy, ktoré sa môžu realizovať v konkrétnej etape učebného procesu.“ (Zujev 1986, s. 88.)

VÝCHOVNO-MOTIVAČNÁ FUNKCIA UČEBNICE

Táto funkcia cudzojazyčnej učebnice integruje a reprezentuje, či lepšie zohľadňuje a rešpektuje dve dôležité stránky vyučovacieho procesu: výchovnú a motivačnú. Obe majú významné postavenie najmä vo vyučovaní anglického jazyka, pretože prostredníctvom neho prichádza žiak do styku so životom, kultúrou a spoločenským usporiadaním i filozoficko-etickými aspektami krajín odlišných od našej krajiny a socialistického spoločenstva. Preto je výchovná funkcia najmä textu učebnice, ktorý je nositeľom ideovo-tematického obsahu, hlavnou funkciou. Pomáha formovať všestrannú harmonickú osobnosť žiaka najmä však so zreteľom na svetonázorové a morálne kvality. Vedomie človeka je najvyššou úrovňou psychického odrazu skutočnosti, nezastupiteľným činiteľom pri rozvíjaní človeka a spoločnosti. Zahrňuje súbor zmyslových a racionálnych foriem odrazu, ako aj oblasť ľudských emócií a vôle, teda celú psychickú činnosť človeka. Má dôležitú funkciu v živote človeka. Je nástrojom poznania, pomocou ktorého ľudia prenikajú do podstaty sveta, poznávajú zákonitosti prírody a spoločnosti. Vedomie je aktívny proces.

Ďalší rozvoj socialistickej spoločnosti v období prestavby je neoddeliteľne spätý s hlbokými zmenami vo vedomí ľudí a rastom ich uvedomelosti. Preto aj formovanie vedomia mladej generácie na základe marxisticko-leninského svetonázoru, základných hodnôt socialistického systému a noriem komunistickej morálky je významnou súčasťou komunistickej výchovy, ale predovšetkým jej svetonázorovej zložky.

Postavenie svetonázorovej a mravnej výchovy zodpovedá objektívnym potrebám rozvoja našej socialistickej spoločnosti v danej etape jej vývoja. V komunistickej výchove nového človeka sa vyzdvihujú požiadavky, ako je vysoká ideovosť, uvedomelosť, komunistický vzťah k práci, rozvinutý a upevnený svetonázor, proletársky internacionalizmus a socialistické vlastenectvo.

Učebnica cudzieho jazyka musí veľmi zodpovedne v tomto smere rešpektovať špecifiku pedagogických úloh vo svetonázorovej orientácii osobnosti žiaka. Posilňovanie ideovo-výchovného pôsobenia pri vyučovaní cudzieho jazyka nie je náhodné, vyplýva zákonite z potrieb ďalšieho rozvoja socialistickej spoločnosti, z úlohy, ktorú má v tomto procese vedecký svetonázor zohrať.

Výchovná funkcia učebnice je vo veľkej miere určená vedeckosťou obsahu učebnice, najmä formovanie vedeckého svetonázoru vyplýva zo samotných základov vied, zo spojenia vyučovania so spoločenskou praxou, so životom. Pretavenie svetonázorových ideí do obsahu učebnice nie je jednoduchou a ľahkou záležitosťou. Vyžaduje vysokú odbornú a súčasne ideovú erudíciu.

Nejde o násilné a neorganizované vnášanie téz marxizmu-leninizmu do textov učebnice, ale ideové pretavenie učebných textov.

Vyučovanie cudzieho jazyka, na ktoromkoľvek type škôl, sa už koncipuje tak, aby prispievalo svojim podielom k formovaniu socialistickej všestranne rozvinutej osobnosti žiaka. Využíva špecifickosť svojho obsahu a prostriedkov, aby sa v sústave predmetov zúčastnilo na plnení úloh vyplývajúcich zo spoločenskej funkcie školy. Takto sa projektuje výchovné zameranie výučby cudzích jazykov v osnovách a premieta sa do obsahu vzdelávania predmetu anglický jazyk v učebniciach pre základné a stredné školy:

1. Pri vhodne volených textov sa žiak zoznamuje so životom a hospodárskymi pomermi, zemepisnými i historickými zaujímavosťami, s literárnym dedičstvom danej jazykovej oblasti. Prostredníctvom práce s takýmto textom sa žiak učí začleňovať krajinovedné informácie do medzinárodného kultúrneho dedičstva a hodnotiť ich.

2. Možnosť porovnania materinského jazyka s cudzím jazykom vedie k hlbšiemu pochopeniu jazyka ako prostriedku dorozumenia, odhaľuje študentom jasnejšiu funkciu jazyka materinského, umožňuje im postihnúť významové odtiene, vštiepuje im uvedomelejší vzťah k materinskému jazyku a vedie k jeho presnejšiemu a vytríbenejšiemu používaniu. V jednote s praktickým cieľom možno poukázať na to, že jazyk je jav, ktorý je svojou existenciou viazaný na existenciu spoločnosti, a súčasne je dorozumievacím prostriedkom s celospoločenskou nadtriednou platnosťou. Konfrontačný a systémovo-funkčno-situ-ačný prístup k výkladu cudzieho jazyka je súčasťou politicko-výchovného pôsobenia na študentov, pretože podporuje úctu k materinskému jazyku, prehlbuje v nich uvedomelé socialisticke vlastenectvo.

Možno teda zhrnúť, že výchovná funkcia učebnice anglického jazyka, i keď dominantne integruje svetonázorovú výchovu, nezanedbáva ani ostatné výchovné zložky. Vhodne sa začleňujú do východiskového i doplnkového textu učebnice a podporujú, spájajú výchovnú a motivačnú funkciu učebnice.

Motivácia je pre výučbu cudzieho jazyka veľmi dôležitá predstavuje „jeden z najdôležitejších faktorov, ktoré ovplyvňujú úspech alebo neúspech študentov“.

Motivácia, jej uvedenie a udržanie, nie je len predpokladom úspešnej práce učiteľa cudzieho jazyka, či tvorcu učebníc. Bez pozitívne motivačného vyučovacieho procesu nie je možné zaznamenať úspech v žiadnom predmete. V cudzom jazyku je to však zvlášť výrazné, pretože osvojovanie cudzieho jazyka sa deje izolovane od prostredia, v ktorom sa daným jazykom hovorí, je tu málo podnetov pre potrebu učiť sa cudzí jazyk. Dominantnú úlohu (aspoň v začiatkoch) zohráva rodinné prostredie, učiteľ, atmosféra v škole i sociálne vzťahy v triede.

V oblasti výskumu motivácie sa vykonalo veľa pozitívnej práce. Treba spomenúť výskumy Hulla a Thorndike, Lewina či Burnstalla, avšak „menej pozornosti sa venovalo jazykovým triedam“. V tejto oblasti sú špecifické problémy. Snaha naučiť sa cudzí jazyk je veľmi rozdielne podmienená. Ako sme už vyššie uviedli značne rozhodujúci je faktor okolia a vonkajšieho vplyvu. V priebehu výučby sa on síce prehodnocuje podľa záujmov žiakov: niektorí chcú

byť prekladateľmi a tlmočníkmi, lingvistami, či dosiahnuť lepšie výsledky na poli vedy a techniky prostredníctvom štúdia zahraničnej literatúry a pod., avšak je potrebné toto prehodnocovanie usmerňovať aj cieľavedomým pôsobením učiteľa a v neposlednom rade, ba možno dominantne, aj prostredníctvom vhodne volenej učebnice — t.j. textov a mimotextových zložiek, ktoré motivujú žiakov pre aktívne osvojovanie cudzieho jazyka.

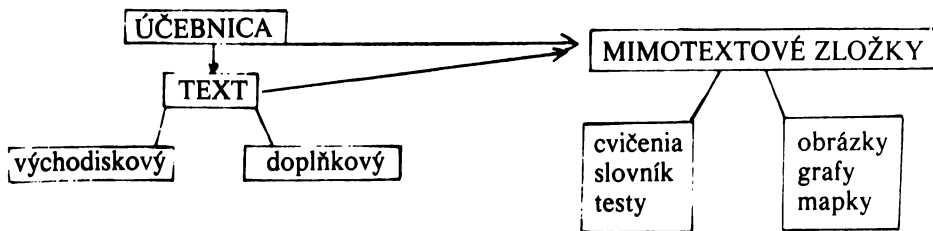
Uplatňovanie tejto funkcie učebnice aj materiálu, ktorý obsahuje, je treba chápať komplexne aj so zreteľom na úlohu učiteľa ako vedúcej a riadiacej zložky výchovno-vzdelávacieho procesu. Jeho práca s učebnicou a ostatnými pomôckami nie vždy môže prezentovať rovnaký efekt, pretože sa menia podmienky i ľudský subjekt (žiak), ako aj sociálne vzťahy v triede.

Avšak zložitosť problematiky i nedostatočný výskum v tejto oblasti nebráni autorom učebníc, aby transformovali požiadavky osnov do prítiažlivého, veku i jazykovej vyspelosti žiakov zodpovedajúceho učebného materiálu s cieľom motivovať ich pozitívne pre jeho osvojovanie.

Výchovná a motivačná funkcia učebnice sa môže uplatniť vo vyučovacom procese za aktívnej účasti nielen žiaka, ale aj učiteľa, pretože učebnica predstavuje prostriedok interakcie medzi týmito účastníkmi, prostriedok spätnej väzby, ktorou sa deje výmena informácií medzi učiteľom a žiakmi navzájom, ale aj prostriedok, pomocou ktorého dochádza k hodnoteniu výsledkov učenia a učenia sa. To znamená, že prostredníctvom učebnice by malo dochádzať k rozvíjaniu tvorivosti nielen žiaka, ale aj učiteľa, a to v tom zmysle, aby novými formami a metódami svojej práce podnecoval tvorivé myslenie žiakov ich neustálu aktivitu pri nácviku i upevňovaní nového učiva. Neustálu súčinnosť medzi učiteľom a žiakom zdôrazňuje aj Skalková: „Účinek vonjšieho pôsobení, t.j. obsahu učiva a činnosti učiteľa, nezávisí tedy pouze na vonjších příčinách, nýbrž i na subjektu, na činnosti žáka, na jeho vnitřních podmínkách. To znamená, že vonjšie působení „láme“ přes subjekt a že tedy skutečný účinek vonjšieho pedagogického působení ve vyučování se uskutečňuje zprostředkovaně.“ (Skalková 1971, s. 53.)

Učivo prezentované učebnicou a usmerňujúce činnosť učiteľa i žiaka k spoločnému cieľu tvoria jednotný proces, ktorý podnecuje ich vzájomnú súčinnosť, pri ktorej dominantnú úlohu zohráva text učebnice.

Text chápeme ako najdôležitejšiu časť učebnice, od ktorej sa odvíjajú ostatné zložky. Tieto prostredníctvom aktivity žiakov dotvárajú alebo rozširujú text — spájajú ho i s predchádzajúcou žiakovou skúsenosťou, obohacujú ho o ňu.

V tejto súvislosti si kladieme otázku: Aký text je spoľahlivou zárukou toho, že žiak bude vedený k rozvíjaniu a upevňovaniu ústnej i písomnej komunikácie, a to samostatne a tvorivo?

Podľa doterajších skúseností i výsledkov výskumov, ako aj priameho pozorovania vyučovacieho procesu anglického jazyka, sa domnievame, že neodmysliteľnou súčasťou tvorby textov cudzieho jazyka by malo byť rešpektovanie faktu, že dialogický či monologický text (podľa toho či je cieľom rozvíjanie počúvania a hovorenia, alebo čítania a písania) je médiom na formovanie osobnosti žiaka, jeho citovo-vôľových a morálnych kvalít. Chceme tým zdôrazniť, že pri tvorbe textov učebnice, najmä pri výbere témy textov by autor mal transformovať „detský aspekt“ videnia a hodnotenia sveta v živote okolo seba, ako ono vyplýva z úrovne a charakteru ľudskej psychiky a osobnosti. (Miko 1980, s. 9.)

Text učebnice by mal rešpektovať práve tento „detský aspekt“ videnia sveta — detí i dospelých — so zreteľom na hodnotný prístup k javom okolo seba. Toto hodnotenie má byť vyvolané textom, jeho hĺbkovou štruktúrou s ohľadom na jeho funkciu v učebnici ako zdroja poznania a výchovy. Zdroj poznania je reprezentovaný svetom, v ktorom žije žiak v anglicky hovoriacich krajinách vo veku primeranom veku našich žiakov, ale aj svet, v ktorom žijú naše deti. Konfrontácia týchto dvoch realít podnecuje hodnotný prístup k nim, k aktuálnej problematike prezentovanej textom a aktuálnej mimojazykovej realite.

Tento hodnotový prístup ovplyvňuje niekoľko aspektov:

- a) vek — t.j. stupeň momentálneho vývinu žiakov;
- b) stupeň — ovládania cudzieho jazyka;
- c) stupeň poznania objektívnej reality;
- d) schopnosť využívania vedomostí a znalostí z iných predmetov i životnej skúsenosti — mimoškolskej aktivity.

Ďalším dôležitým aspektom je aspekt výchovný. Pri jeho rešpektovaní musí text pomáhať formovať žiaka citlivo a dôsledne cieľavedome formovať jeho osobnosť v zmysle zložiek komunistickej výchovy, v zmysle formovania a rozvíjania pozitívnych vôľových vlastností a charakterových črt.

Text by mal byť odrazom života (vnútorného i vonkajšieho) žiaka, avšak tvorivo prehodený so zreteľom na požiadavky osnov, cieľov a obsahu vyučovania cudzieho jazyka. V tomto zmysle by mal byť východiskom esteticko-etického pôsobenia na žiakovu psychiku. Významnú úlohu v tomto smere možno prisúdiť motivačným činiteľom, ktoré sa pri tvorbe textov majú uplatniť.

Rozvíjanie tvorivosti a myslenia žiakov, využívanie syntézy ich vedomostí z cudzieho jazyka i z iných predmetov pri práci s textom podporuje jeho výstavba. Orientácia v texte, ktorá je taká dôležitá pri získavaní informácie, je neodmysliteľnou súčasťou nácviku čítania i porozumenia čítaného. S cieľom dosiahnuť adekvátny nácvik v čítaní i posluchu s porozumením začíname už pri výbere textov najmä na doplnkové čítanie od začiatku výučby.

Samostatné myslenie, porovnávanie a hodnotenie, ale i schopnosť orientácie v texte podporujeme tvorbou textu tak, aby žiak mohol pri čítaní využiť

predchádzajúce vedomosti, doterajšiu skúsenosť: zodpovedať otázku včlenenú do textu, vyriešiť problém, doplniť myšlienku, podľa nákresu doplniť slovo a pod.

Tieto formy a metódy gradujeme v texte podľa jednotlivých ročníkov. Textom sa snažíme prezentovať fungovanie jazyka v procese komunikácie, t.j. diferencujeme medzi textom vhodným na hovorenie, posluš a textom vhodným na čítanie a rozvíjanie písomného prejavu. Diferencujeme teda texty dialogické — koncipované na využívanie formálnych prostriedkov typických pre hovorenú formu jazyka anglického, a texty monologické venované na nácvik čítania a písomného vyjadrovania so zapojením zodpovedajúcich formálnych prostriedkov pre túto formu komunikácie, pri rešpektovaní základných dôležitých funkcií, anglického jazyka: pokyn, návod, opis, rozprávania, otázka, a to v ústnej i písomnej forme.

V tejto súvislosti je treba zdôrazniť, že text — či už východiskový, alebo doplnkový — chápeme ako stimulátor pre prácu a jeho obsahom prostredníctvom cvičení v učebnici na jednej strane, ako aj materiál pre slohovú výchovu a prácu s výstavbou textu na strane druhej. V tomto smere je text v učebnici zameraný na čítanie podnetom na nácvik písomného vyjadrovania, ale aj ústneho vyjadrovania vzhľadom na rešpektovanie vyššie uvedených foriem používania jazyka v opise, pokyne a rozprávaní, či tvorení otázok a odpovedí. To znamená, že východiskový a naň nadvädzujúce rôzne typy doplnkových textov by mali spĺňať kritéria rešpektujúc „potreby študentov, textové vlastnosti, psychologické a pedagogické východiská“. (Dubin and Olshtain 1987, s. 147).

Vzhľadom na to, že text chápeme ako materiál na rozvíjanie všetkých rečových zručností, pretože sa ony integrujú pri používaní jazyka a nemožno ich separovať, domnievame sa, že by učebnica mala prezentovať rôzne typy textov zamerané na počúvanie, hovorenie, čítanie a písanie, pretože každá forma komunikácie má svoje špecifické výrazové prostriedky, využívanie by si mali žiaci osvojiť.

Nakoľko je text médiom komunikácie medzi hovoriacim a poslucháčom a pisateľom a čitateľom rešpektujú sa pri jeho výstavbe určité zásady, ktoré po formálnej i obsahovej stránke pomáhajú odovzdávať informácie prijímateľovi.

Z tohto pohľadu niektoré kritériá, ktoré sú podľa nášho názoru rozhodujúce pre vhodné využitie textu vo vyučovacom procese.

1. Musí byť primeraný po lexikálnej i gramatickej stránke a zodpovedať i všeobecným znalostiam žiaka.
2. Mal by zodpovedať i mimojazykovej skúsenosti žiaka, jeho poznatkom z iných predmetov, aby bol schopný pri práci s textom odhadnúť, anticipovať následnosť autorových myšlienok v ústnom i písomnom texte.
3. Mal mať takú výstavbu, aby informácia, prostredníctvom ktorej sa zakódovala, bola pochopiteľná.
4. Mal by obsahovať také fakty, ktoré sú pre žiaka nové, aby bol zároveň motivačný a blízky skutočnej komunikácii.

Či už v čítaní alebo imitácii dialógov, je podnetom pre rôzne cvičenia, ktoré ho dopĺňujú, ale aj rozvíjajú a dotvárajú so zreteľom na rozvíjanie tvorivosti a samostatnej práce žiakov s ním.

Jednotlivé typy textov podnecujú aktívne a tvorivé rozvíjanie zručností s cieľom ich komplexného osvojenia pre odovzdanie a prijímanie informácie. Práca s textom vyúsťuje potom do zložitejších foriem, ktorými rozumieme jeho zameranie do sociálnej činnosti, do sociálneho kontextu, sledovania využívania kohéznych prvkov pre zdôraznenie informácie zakotvenej v texte. Vychádzame najprv z vety, a potom prechádzame k spájaniu viet do kohézneho celku. V tomto zmysle ide najmä o prácu s textom prostredníctvom čítania s porozumením, avšak ako východisko pre použitie k rozvíjaniu ostatných rečových zručností.

Kulmináciou schopností čitateľa orientovať sa v texte je porozumenie celého textu ako koherentného celku, ktorý odovzdáva najmä informáciu. Toto je úzko späté s pochopením mimotextovej reality, ktorá text dotvára za sprievodu predchádzajúcich vedomostí čitateľa.

Ak má žiak text plne pochopiť, musí vedieť rozlíšiť medzi

- a) podstatnými a nepodstatnými faktami;
- b) faktami a názormi;
- c) relevantnosťou a irelevantnosťou;
- d) validnou a nevalidnou informáciou;
- e) hypotézami, uzávermi a úvahami;
- f) všeobecným a jednotlivým;
- g) pravdepodobnosťou a určitosťou;
- h) cieľmi, príčinami a účinkami autorových myšlienok a názorov.

Neoddeliteľnou súčasťou textu učebnice sú cvičenia a doplnkový materiál, t.j. verbálne formy a prostriedky prenosu sprostredkovania informácií, vedomostí a návykov žiakom, by neboli v anglickom jazyku kompletne bez zapojenia neverbálnych prostriedkov. Tieto podporujú prácu s jazykom, provokujú jeho sústavné používanie v ústnej i písomnej forme, rozvíjajú a upevňujú jednotlivé rečové zručnosti, ale najmä motivujú (ak sú funkčné) samostatnosť, tvorivosť a aktivitu žiakov. Máme na mysli predovšetkým neverbálne formy komunikácie v písanom prejave: grafy, mapky, obrázky a pod. Pokladáme ich za neoddeliteľnú súčasť práce s cudzojazyčným textom, tak, ako sme uviedli vyššie. Cvičenia majú špecifickú úlohu, sú súčasťou textu v tom zmysle, že podnecujú rozvíjanie i imagináciu žiaka so zámerom dotvárať, rozvíjať, prehľbovať text učebnice. Ony by mali byť impulzom pre využitie tvorivých nápadov a riešení žiakov pre prácu v skupinách, vo dvojiciach či v samostatnej tvorivej práci žiaka.

Podnecujú riešenie problémov, zapájanie osvojeného učiva do nových súvislostí a cudzojazyčných situácií a to stále na kvalitatívne vyššej úrovni.

Významné sú cvičenia, ktoré podporujú syntézu nadobudnutých poznatkov, hľadanie podstatných myšlienok, dotváranie myšlienok na základe predchádzajúcich skúseností a vedomostí a ich logického sledu. Pritom rešpektujú zásadu východiska od známeho k neznámemu a novému.

Významne dopĺňa text aj ilustrácia, a to v tom zmysle, aby sa podporovala

tvorivosť žiaka, pretože „obrázky sú vhodné k prezentácii konkrétnej informácie, zatiaľ čo tlačené slovo je vhodnejšie ku komunikácii abstraktných pojmov“. (Levis 1975). V cudzojazyčnom vyučovaní ich nechápeme ako ilustráciu povedaného v texte, ale predovšetkým ako motivačný a tvorivosť podnecujúci činiteľ. „Úloha ilustrácií je komplexná. Ilustrácie môžu variovať od najjednoduchších k zložitejším, môžu byť farebné i čiernobiele. Ukázalo sa, že jednoduché kresby sú efektívnejšie než ilustrácie, ktoré obsahujú veľa informácií. Je však rozhodujúci aj vek, schopnosti a skúsenosti čitateľa...“ (P. Burnhill, J. Hartley).

V cudzojazyčnom vyučovaní to platí predovšetkým so zreteľom na jeho komunikatívny aspekt. Pomocou neverbálnych prostriedkov vedíme teda žiaka prirodzeným spôsobom k vyplňaniu informačnej medzery, ktorá existuje v procese komunikácie za účelom naplnenia informácie, poznatkov, rozšírenia vlastných vedomostí a znalostí a pod.

Rešpektovali sme aj požiadavku, že „obraz by nemal len opakovať informáciu prezentovanú vo verbálnej časti textu, ale poskytovať aj dostatočnú informáciu, prípadne podnecovať využitie predchádzajúcej žiakovej skúsenosti, obzvlášť takej, ktorú ťažšie možno vyjadriť verbálne. Pretože obrázky a informáciu vo forme vizuálneho podnetu si často ľahšie zapamätáme ako slovné podnety.“ (Philip J. Brody 1982.)

Výber obrázkov a ich rozmiestnenie v rámci textu i lekcie by mal byť podriadený cieľu rozvíjať tvorivosť žiakov pri osvojovaní i upevňovaní a opakovaní učiva. Vhodný a ilustračne výstižný obraz podporuje vnútorné kognitívne procesy žiaka. Podnecuje priamu pozornosť a zameranie sa na obrázok najmä ak je tento funkčne umiestnený, napríklad v rámci textu aby podnietil žiakovu aktivitu, fantáziu a tvorivosť pri dotvorení textu v jednoduchších i zložitejších formách (15/6).

„Primárnou výchovno-vzdelávacou funkciou zamerania žiakovej pozornosti na obraz a v určitom okamihu učenia sa, či práci s textom, je jeho umiestnenie v zodpovedajúcom kontexte, čím sa redukuje počet možných interpretácií“. (J. Brody 1982.)

V našich učebniciach pre výučbu cudzích jazykov sa snažíme o to, aby neverbálny podnet v učebnici podnecoval kombináciu textu a grafu, či mapky, tabuľky v tvorivej samostatnej práci žiaka, či žiakov ak text vyžaduje, aby pracovali vo dvojiciach. V tomto nediferencujeme medzi textom v písanej či ústnej forme.

Je dôležité, kde sa obrázky v učebnici nachádzajú, svojou polohou a umiestnením významne dopĺňujú text, rozvíjajú jeho obsah a zároveň motivujú žiakov k práci s textom. Najmä vtedy ak graf, mapka, tabuľka či obraz obsahujú iné (dodatočné) informácie, ktoré obsah textu zahŕňa. Ak by to bolo opačne, nemal by takýto neverbálny stimul žiadny motivačný impulz pre žiakovu tvorivú prácu.

Ďalším ilustračným materiálom cudzojazyčnej učebnice sú diagramy, grafy, tabuľky, ktoré majú vlastnosti aj textu, aj obrázka, pretože sú ilustračným prvkom učebnice, ale zároveň prinášajú aj verbálne informácie. Máme tu na mysli najmä výklad gramatického učiva v učebnici, ktorý je prezentovaný v tabuľke

či grafe a to pomocou jednoduchých krátkych fráz či viet na ilustráciu použitia pravidla v kontexte, prípadne veľmi krátkym textom.

V závere chceme zdôrazniť, že učebnica ako základný učebný dokument a médium medzi učiteľom a žiakom, by mala byť hlavným článkom tohto procesu, a to so zreteľom na učiteľa i žiaka.

Text učebnice chápeme ako dominantný vo vzťahu k jej mimotextovým zložkám a hlavne ako spoľahlivú záruku plnenia požiadaviek na výučbu anglického jazyka v súčasnosti ak rešpektuje:

1. Detský aspekt videnia a hodnotenia sveta.
2. Výchovno-vzdelávací aspekt, ktorý pomáha cieľavedome formovať osobnosť žiaka a všetkých zložiek komunistickej výchovy.
3. Vzdelávací aspekt, ktorý odhaľuje žiakovi lexikálnu a gramatickú stavbu jazyka a krajinovedné informácie, a to pri zapojení informačnej, stimulačno-rozvíjajúcej, kontrolnej, integračnej i výchovnomotivačnej funkcie učebnice ako celku.

LITERATURA

- Brody P.: *Technology of Text Design*. In: *Aspects of Educational Technology*. London 1982.
- Burnhill, P.—Hartley, J.: *Psychology and Textbook Design a critical research*. In: *Aspects of Educational Technology VIII*. London 1975, s. 65—77.
- Dubin, F.—Olshtain, E.: *Course Design*. Cambridge University Press 1986.
- Đurič, L.: *Poznávanie žiakov a rozvíjanie ich tvorivosti*. Bratislava, Ústav školských informácií 1985.
- Levie, W. H.—Dickie, K. E.: *The Analysis and Application of Media*. In: *Handbook of Research Teaching Vol 2*. Chicago Rand McNally 1973.
- Linhardt, J.: *Proces a struktura lidského učení*. Praha, Academia 1972.
- Miko, Fr.: *Hra o poznání v dětské próze*. Bratislava, Mladé letá 1980.
- Průcha, J.: *Hodnocení obtížnosti učebnic*. Praha, Výzkumný ústav odborného školství 1984.
- Průcha, J.: *Metody hodnocení školních učebnic*. In: *Tvorba učebnic (5)*. Praha, SPN 1984.
- Skalková, J.: *Aktivita žáků ve vyučování*. Praha, SPN 1974.
- Stračár, E.: *Systém a metody řízení vyučovacího procesu*. Bratislava, SPN 1977.
- Zujev, D. D.: *Ako tvoriť učebnice*. Bratislava, SPN 1986.
- Zujev, D. D.: *Za vedecko-konstruktívny prístup k tvorbe učebnic*. In: *Tvorba učebnic*, sb. 2. Praha, SPN 1977.